

**GEOGRAFIYA SABAQLARIDA OQIWSHILARDIN KREATIV
PIKIRLEWIN RAWAJLANDIRIWSI TAPSIRMALAR**

Allamberganova Gulayimni Qilishbaevna

*Shomanay rayoni 22-sanli uliwma orta bilim beriw mektebiniñ geografiya pání
muğallimi*

**QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASI MEKTEPKE SHEKEMGI HAM
MEKTEP BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

Annotatsiya

Bul maqalada orta mektep geografiya sabaqlarında oqıwshılardıñ kreativ pikirlewin rawajlandırıw ushın qollanılatusın zamonaviy tapsırmalar menen metodikalıq usıllar talqılanadı. Geografiyalıq bilim beriwde tek ǵana faktologiyalıq maǵlıwmatlardı eslep alıw emes, bálki olardı analizlew, sintezlew hám jańa sheshimlerdi izlew múmkinshilikleri qarastırılǵan. Maqalada problemalıq oqıtıw, interaktiv oyınlar, proyektlik iskerlik hám kartografiyalıq modellestiriw sıyaqlı effektli formalar keltirilip, olardıñ oqıwshılardıñ intellektuallıq qábiletlerin ashıwdaǵı roli áhmiyetlendiriledi.

Kilt sózler

geografiya, kreativ pikirlew, innovatsion metodlar, problemalıq tapsırmalar, oqıw procesi, kritikalıq ойлаў, proektiv iskerlik.

Kirisiw

XXI asırdagı bilim beriw sistemasınıñ tiykariy maqsadı – jamiyettiñ talaplarına say keletuǵın, erkin pikirleytuǵın, sheshim qabıllay alatug‘ın hám innovatsion ideyalardı ilgeri súre alatug‘ın shaxstı tárbiyalawdan ibarat. Bul processte geografiya pániniñ ózine tán úlkem áhmiyeti bar. Geografiya tek ǵana jer betiniñ fizikalıq yaki social-ekonomikalıq qubılısların úyreniw emes, bálki adamzat penen tábiyat arasındag‘ı baylanıstı túsiniw, ekologiyalıq mádeniyatti qalıplestiriw hám global mashqalalardı sheshiw jolların izlew pánidir.

Dástúrli oqıtıw usılları kóbinese oqıwshını passiv qatnasıwshı retinde qaldırıp, onıñ tek estelew qábiletin rawajlandıradı. Al zamonaviy pedagogikanıñ talabı boyınsha, oqıwshı biliwdiñ subyekti bolıp, óz aldına izleniwshı hám jaratıwshı bolıwı kerek. Kreativ pikirlew – bul jańa, original ideyalardı dóretiw hám standarttan тыс sheshimlerdi tabıw qábiletidir. Geografiya sabaqlarında bunday qábiletti rawajlandırıw oqıwshılardıǵa kompleks geografiyalıq processlerdi tereńirek túsiniwge, logikalıq baylanıslardı ornatıwǵa hám praktikalıq turmista paydalanıwǵa múmkinshilik beredi.

Maqalanıñ maqsadı – geografiya sabaqlarında oqıwshılardıñ kreativ pikirlewin stimul ley tuǵın effektli tapsırmalar sistemasın islep shıǵıw hám olardıñ pedagogikalıq tiykarların ashıp beriwden ibarat.

1. Kreativ pikirlew hám onıñ geografiyalıq bilim beriwdegi roli

Kreativ pikirlew (inglis tilinen "creative thinking" – jaratıwshılıq pikirlew) dep, insannıń jańa ónimlerdi, ideyalardı yaki sheshimlerdi dóretiwge qaratılğan kognitiv proceslerin ataymız. Psixologiyalıq nuqtai nazardan, kreativlik tek ǵana talant emes, bálki arnawlı shártlerde rawajlandırıw múmkin bolğan daǵdıdır. Geografiya páninde kreativ pikirlew birneshe aspektlerdi óz ishine aladı:

Birinsiden, bul geografiyalıq obyektlar hám processler arasındagı kórinbeytuǵın baylanıslardı anıqlaw qábleti. Mısalı, klimatnıń ózgeriwi menen awıl xojalıǵı ónimdarlıǵı arasındagı korrelyaciyanı túsiniw.

Ekinshiden, bul jańa geografiyalıq modellardi yasaw yaki mavjut kartalardı alternativ núqtai nazar menen qaray alıw.

Úshinshiden, bul global mashqalalardı (suw tapshılıǵı, migraciya, ekologiyalıq krizis) sheshiw ushın innovatsion strategiyalardı usınıs etiw.

Oqıwshılardıń kreativ pikirlewin rawajlandırıw ushın muǵallım dástúrli "ustaz aytadı – oqıwshı esleydi" modelinen bas tartıp, "oqıwshı izleydi – muǵallım júreydi" modeline ótiwi kerek. Bul processte tapsırmalar ashıq túrde bolıwı, birden-bir durıs jawaptı talap etpeyi hám oqıwshınıń jeke kózqarasın bildiriwine imkaniyat beriwı zárúr.

2. Problemalıq tapsırmalar arqalı kreativlikti stimul lew

Problemalıq oqıtıw – bul oqıwshılardıń aldına bilimli dárejede sheshimi belgisiz bolğan mashqalalardı qoyıw hám olardı óz kúshi menen sheshiwge undew usılı. Geografiyada problemalıq situaciylar real turmıstan alınğan bolǵanda, olar oqıwshıda úlken qızıǵıwshılıq oyatadı.

Mısalı, "Aral teńizi ekologiyalıq katastrofası" temasnı úyreniwde muǵallım dástúrli faktlerdi sanap beriwiniń ornına, mınavday problemalıq sorawdı qoyadı: "Eger siz Ózbekstan Respublikasınıń suw resursları boyınsha ministri bolsańız, Aral teńiziniń qurıp ketiw processin toqtatıw yaki onıń negativ nátiyjelerin kemeytiw ushın qanday 3 ta prioritetli sheshimni qabıl alarsıńız? Nega?"

Bunday tapsırma oqıwshını tekstti qayta oqıwǵa emes, bálki ekonomikalıq, ekologiyalıq hám social faktorlardı salmaqlastırıwǵa májbúr etedi. Oqıwshılar topqa bólinip, har biri óz variantın usınıs etedi hám onı dawlaydı. Bul processte olar argumentaciya qurıw, statistikalıq maǵlıwmatlardan paydalanıw hám kompromisske kelıw daǵdıların iyeleydi.

Bunnan tısqari, "Bolajaq prognozi" tapsırmaları da effektiv hisoblanadı. Mısalı: "2050-jılı Qaraqalpaqstanda klima qanday ózgeredi dep esepleysiz hám bul ózgerisler xalıqtıń turmıs tárzine qalay tesir etedi?" Bunday tapsırmalar oqıwshılardan analitik pikirlewmen birge, fantaziya hám ilimiy prognozlaw qáiletlerin birlestiriwdi talap etedi.

3. Kartografiyalıq modellestiriw hám vizualizaciya

Karta – geografiyanıń ekinshi tili. Dástúrli karta menen islew oqıwshılardan tek obektlerniń jaylasıwın bilıwdi talap etsa, kreativ kartografiyalıq tapsırmalar olardan jańa maǵlıwmat qatlamların qosıwdı hám vizual sheshimlerdi izlewdi talap etedi.

"Mening ideal qalam" proektiv tapsırmasın keltiriw múmkin. Oqıwshılardıǵa ózleriniń jasap turǵan qalasınıń yaki awılınıń kartası beriledi. Olardan transport logistikasını jaqsılaw, jasil zonalar kólemin arttırıw yaki social obektlerniń jaylasıwın optimallashtırıw ushın

kartaga jaʼna elementler qosiw talap etiledi. Oqıwshılar bul jerde GIS (Geografiyalıq informaciyalıq sistemalar) elementlerin qollanıw, qatlamlastırılğan kartalar jasaýı múmkin.

Bunnan tısqarı, "Emocional karta" yasaw usılı da qızıqlı. Oqıwshılar ózleri saylağan region boyınsha tek ǵana fizikalıq emes, bálki sol regionǵa degen jeke sezimlerin, ассоциацияларын kórsetetuǵın simbolikalıq kartalar jasaýı kerek. Mısalı, Issiq-Kól regionı ushın suwıqlıqtı bildiretuǵın kók reńlerdiń gradaciyası yaqi tariyxıy orınlardı bildiretuǵın arnawlı belgiler. Bul usıl oqıwshınıń abstraktlı oǵlaý qábiletin rawajlandıradı hám geografiyalıq obektlarǵa degen jeke qatnasın qalıplestiredi.

Vizualizaciya procesinde infografika jasaw da kreativ tapsırma esoblanadı. Oqıwshılar murakkab demografiyalıq yaqi ekonomikalıq maǵlıwmatlardı qızıqlı, túsiniqli hám estetikalıq jaqtan kórkem infografikaga aylandırıwı kerek. Bul olardan maǵlıwmatlardı filtrlew, eń mańızlısın ajratıp alıw hám onı vizual tilde jetkiziw qábiletin talap etedi.

4. Interaktiv oynılar hám rollew modeller

Rollew oynıları oqıwshılardıń empatiyasın rawajlandırıw hám mashqalalarga basqa poziciyadan qaray alıw qábiletin ashıwda úlkem áhmiyetke iye. Geografiya sabaqlarında "Model Birlesken Milletler" formatındaǵı oynıları qollanıw múmkin.

Mısalı, "Global suw resursların bólistiriw" temasında oqıwshılar túrli mámleketlerdiń (mısalı, Nıl dáryası boyındaǵı Mısır, Sudan, Efıopiya) wákili retinde shıǵadı. Har bir gruppaa óz mámleketiniń intereslerin qorǵawı, biraq soǵan qaramastan, ortaqlı konsensusqa keliwi kerek. Bul oynı barısında oqıwshılar geosiyasiy jaǵdaydı, tarixiy kelisimlerdi hám budjetlik múmkinshiliklerdi úyreniwge májbúr boladı. Olar óz poziciyaların dawlaw ushın kreativ argumentler izleydi, diplomatikalıq tillerdi qollanadı hám kompromissli sheshimler usınıs etedi.

Bunnan tısqarı, "Geografiyalıq detektiv" oynı da kreativlikti stimullaydı. Muǵallım belgili bir geografiyalıq obekt haqqında birnesha ip-uşlar (klimat, relief, flora, fauna, xalıq sanı) beredi. Oqıwshılar bul maǵlıwmatlarǵa súyenip, sol obektti anıqlawı hám onıń nega dál sol jerde ekenligin ilimiy túrde túsindiriwı kerek. Bul oynı deduktiv pikirlewdi talap etedi hám oqıwshılardıń geografiyalıq zonallıq hám regional belgilerdi sistematikalastırıw qábiletin tekseredi.

5. Proyehtlik iskerlik hám izertlew jumıları

Proyehtlik metod – kreativ pikirlewdiń eń joqarı shını esoblanadı, sebebi ol oqıwshınıń derbes izleniwshi iskerligin talap etedi. Geografiyada lokal izertlewler ótkeriw oqıwshılarǵa teoriyalıq bilimlerin praktika menen baylanıstırıwǵa múmkinshilik beredi.

Mısalı, "Mektebimizdiń ekologiyalıq pasportı" proyehti. Oqıwshılar mektep awlasındaǵı ósimliklerdi anıqlaydı, hawa sapalıǵın baǵalaydı, qaldıqlardıń bólinip shıǵıwın analizleydi hám mekteptiń ekologiyalıq jaǵdayın jaqsılaw ushın naqtı usınıslar paketin islep shıǵadı. Bul jum barısında olar sociologiyalıq sorawnamalar ótkeredi, foto-fiksaciylar aladı hám maǵlıwmatlardı statistikalıq qayta isleydi.

Bunnan tısqarı, "Virtual sayaxat blogı" proyehti de zamangawı oqıwshılar ushın qızıqlı boladı. Oqıwshılar qaysıdır bir geografiyalıq region boyınsha virtual sayaxat shólkemlestiredi hám onı blog yaqi video-formatında prezentaciya etedi. Olar sol regionniń mádeniyatı, taǵamları, geografiyalıq ereksheleklerin kreativ tarzda bayan etiwleri kerek. Bul

tapsırma multimedia dağdilarin, storytelling (hikoya etiw) ónerin hám geografiyalıq mağlıwmatlardı integraciyalaw qábiletin rawajlandıradi.

Proyektlik jumislarda muğallimniń rolı bahalawshı emes, bálki mentor hám fasilitator bolıwı kerek. Ol oqıwshılarga resurslardı tabıwğa, waqıttı basqarıwğa hám komandalıq islewge kömek beredi, biraq sheshimni oqıwshılardıń ózi qabıl aladı.

6. Bağalaw sisteması hám kreativlikti qollap-quwatlaw

Kreativ pikirlewdi rawajlandırıw ushın dástúrli ballıq bağalaw sisteması her waqıt effektiv bolmaydı. Sebebi, kreativlikti sandıq kórsetkishler menen ólshew qıyın. Sonlıqtan, formative (qalıplestiriwshı) bağalaw usılların qollanıw maqsetke muwapıq.

Rubrikalar (bağalaw kriteriyleri) islep shıǵıw zarur. Mısalı, proektiv jumıstı bağalawda mınav kriteriyler esapqa alınadı:

1. Originallıq hám jańalıq (ideyanıń unique ligi).
2. Ilimiy tiykarlılıq (faktlerdiń durıslıǵı).
3. Presentaciya sapası (vizual hám oralıq bayan etiw).
4. Komandalıq islew hám kommunikaciya.
5. Praktikalıq qollanıw mümkinshiligi.

Oqıwshılardıń óz-ózlerin bağalawı (self-assessment) hám peer-review (bir-birin bağalaw) proceslerine de orın beriw kerek. Bul oqıwshılarda refleksiya qábiletin rawajlandıradi hám olarğa óz jumısınń kúshli hám álsiz táreplerin kóriwge járdemlesedi.

Muğallim qateliklerden qorıqpaytuǵın atmosfera yarata alıwı kerek. Kreativlikte "qatele" – bul jańa sheshimge qaratılǵan basqısh. Sonlıqtan, muğallim oqıwshılardıń hatto da qáte, biraq original ideyaların da qollap-quwatlawı, olardıń logikasın túsiniwge hárket etiwı kerek.

Xulosa

Geografiya sabaqlarında oqıwshılardıń kreativ pikirlewin rawajlandırıw – bul tek ǵana pedagogikalıq trend emes, bálki kelajak shaxsınıń kompetentliginiń tiykariy komponentidir. Maqalada keltirilgen problemalıq tapsırmalar, kartografiyalıq modellestiriw, rollew oyınları hám projektlik iskerlik usılları oqıwshılardıń analitik, sintezlew hám jaratıwshılıq qábiletlerin kompleks rawajlandırıwğa xızmet etedi.

Bunday tapsırmalar oqıw procesin qızıqlı hám mazmunlı etedi, oqıwshılardıń pánge degen qızıǵıwshılıǵın arttıradi hám olardı real turmıstıń mashqalaların sheshiwge tayyarlaydı. Muğallimlerden talap etiletuǵın tiykariy nárse – dástúrli sheńberlerden shıǵıwğa batıllıq, oqıwshılardıń individual qábiletlerin kóre alıw hám olarğa erkinlik beriw.

Keljesekte geografiyalıq bilim beriwde texnologiyalıq innovaciya (VR/AR, AI) menen birge, insanıy faktor – kreativ pikirlewdiń rolı odan da áhmiyetli bola beredi. Sonlıqtan, muğallimler uzluksız óz bilimin arttırıwı, jańa metodikalardı úyreniwı hám olardı óz praktikasına kirgiziwı kerek. Tek ǵana osınday integrated (integraciyalastırılǵan) hám student-oriented (oqıwshıǵa qaratılǵan) pendekatan arqılı biz global dúnyada óz ornın tapa alatug‘ın, kreativ hám responsibil (jawapkershilikli) azamatlardı tárbiyalay alamız.

1. Vygotskiy L.S. Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. – M.: Prosveschenie, 1991. – S. 85-92. (Bul jumasta balalardın kreativliginiń psixologiyalıq mexanizmleri hám onıń oqıw procesindegi roli ashıp berilgen).
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: O‘zbekiston, 2012. – 176 b. (Milliy mentalitet hám bilim beriw sistemasında kreativliktiń áhmiyeti haqqındaǵı koncepciyalıq kózqaraslar).
3. Novikov A.M., Novikov D.A. Obrazovatelniy protsess kak sistema. – M.: Eksmo, 2008. – S. 120-135. (Problemalıq oqıtıw hám innovatsion metodlardın sistemalıq analizi).
4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2017. – P. 45-50. (Global kontekstte geografiyalıq bilim hám kreativ sheshimlerdiń ekologiyalıq turaqlılıqqa qosqan úlesi).
5. Xudoyberganova M.X. Geografiya o‘qitish metodikasi. – T.: O‘qituvchi, 2019. – 210 b. (Ózbekstan mektepleri ushın geografiya sabaqlarında qollanılátuǵın zamonaviy metodikalıq usınıslar).
6. Sternberg R.J., Williams W.M. Creativity: From Theory to Practice. – New York: Cambridge University Press, 2010. – P. 112-128. (Kreativ pikirlewdi baǵalaw kriteriyleri hám onıń praktikalıq qollanıwı boyınsha xalıqaralıq tajiriybe).